

Судова практика розгляду справ про спадкування

МІНІЛЕКЦІЯ

Нормативна база

- Конституція України;
- Цивільний кодекс України (1963 року) – розділ VII;
- Цивільний кодекс України (2004 року) – книга шоста;
- Цивільний процесуальний кодекс України;
- Закон України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року № 3425-XII (у редакції від 01 січня 2016 року);
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердження наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5;
- Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV;
- Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування».

Порядок вирішення

- позовне провадження;
- окреме провадження (відсутній спір про право зі спадкоємцем).

Встановлення фактів, що мають юридичне значення (стаття 256 ЦПК України)

Суд розглядає справи про встановлення факту:

- 1) родинних відносин між фізичними особами;
- 2) перебування фізичної особи на утриманні;
- 3) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої що зазначені в документів, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті;
- 4) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті;
- 5) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, - залишає заяву без розгляду.

Правові позиції

- ч. 1 ст. 225 ЦК України – постанова від 29 лютого 2012 року у справі № 6-9цс12;
- ч. 3 ст. 1272 ЦК України – постанова від 26 вересня 2012 року у справі № 6-85цс12;
- ч. 2 ст. 1299, ст. 388 ЦК України – постанова від 23 січня 2013 року у справі № 6-164цс12;
- ст. 608, ч. 1 ст. 523 ЦК України – постанова від 17 квітня 2013 року у справі № 6-18цс13;
- ст. ст. 548, 549, 554, ч. 2 ст. 553 ЦК України (1963 року), ст. 1228 ЦК України – постанова від 06 лютого 2013 року у справі № 6-167цс12;

- ст. 1218 ЦК України – постанова від 25 грудня 2013 року у справі № 6-142цс13;
- ст. ст. 512, 1216 ЦК України – постанова від 18 вересня 2013 року у справі № 6-65цс13;
- ст. ст. 1219, 1058, 1061 ЦК України – постанова від 04 вересня 2013 року у справі № 6-67цс13;
- ч. 3 ст. 8 Закону України від 19 червня 1992 року № 2482-XII «Про приватизацію державного житлового фонду» – постанова від 11 грудня 2013 року у справі № 6-121цс13;
- ст. 145 ЖК Української РСР – постанова від 18 грудня 2013 року у справі № 6-138цс13.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 09 квітня 2014 року у справі № 6-12цс14

За змістом статті 1060 та частини другої статті 1228 ЦК України договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу зі спливом встановленого договором строку, право на який входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним.

Згідно із частиною другою статті 608 ЦК України зобов'язання не припиняється зі смертю кредитора, оскільки воно не є нерозривно пов'язаним з особою останнього. У такому разі права й обов'язки (спадщина) фізичної особи (вкладника), яка померла, переходять до інших осіб - спадкоємців.

Отже, зобов'язання банку виплачувати проценти за договором вкладу не припиняється зі смертю вкладника та триває до дня, який передує дню повернення коштів спадкоємцям.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 22 січня 2014 року у справі № 6-157цс13

Відповідно до ст. 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). За змістом статті 1060 ЦК України договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу зі спливом встановленого договором строку, право на який відповідно до частини другої статті 1228 ЦК України входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним.

Згідно із частиною другою статі 608 ЦК України зобов'язання не припиняється зі смертю кредитора, якщо воно не є нерозривно пов'язаним з особою останнього. У такому разі права й обов'язки (спадщина) фізичної особи (вкладника), яка померла, переходять до інших осіб - спадкоємців.

Отже, зобов'язання банку виплачувати проценти за договором вкладу не припиняється зі смертю вкладника, входить до складу спадщини та триває до дня, який передує дню повернення коштів спадкоємцям.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 18 листопада 2015 року у справі № 6-350цс15

Відповідно до частини першої статті 563 Цивільного кодексу Української РСР 1963 року (далі – ЦК УРСР) у редакції, що була чинною на момент виникнення спірних правовідносин, у разі смерті члена колгоспного двору спадкування майна двору не відкривається.

Згідно із частиною першою статті 120, статтею 123 ЦК УРСР (у редакції, що була чинною на час виникнення спірних правовідносин) майно колгоспного двору належить його членам на праві сумісної власності. Розмір частки члена двору встановлюється виходячи з рівності часток усіх членів двору, включаючи неповнолітніх і непрацездатних.

Відповідно до роз'яснень, викладених у пункті 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 року № 20 «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності», спори щодо майна колишнього колгоспного двору, яке було придбане до 15 квітня 1991 року, мають вирішуватися за нормами, що регулювали власність цього двору, а саме: а) право власності на майно, яке належало колгоспному двору і збереглося після припинення його існування, мають ті члени двору, котрі до 15 квітня 1991 року не втратили права на частку в його майні. Такими, що втратили це право, вважаються працездатні члени двору, які не менше трьох років підряд до цієї дати не брали участі своєю працею і коштами у веденні спільного господарства двору (в цей строк не включається час перебування на дійсній строковій військовій службі, навчання в учбовому закладі, хвороба); б) розмір частки члена двору визначається виходячи з рівності часток усіх його членів, включаючи неповнолітніх та непрацездатних. Частку працездатного члена двору може бути зменшено або відмовлено у її виділенні при недовгочасному його перебуванні у складі двору або незначній участі працею чи коштами в господарстві двору. Особам, які вибули з членів двору, але не втратили права на частку в його майні, вона визначається виходячи з того майна двору, яке було на час їх вибуття і яке збереглося.

Порядок ведення погосподарського обліку в сільських радах визначався Вказівками по веденню книг погосподарського обліку в сільських Радах народних депутатів, затвердженими наказом Центрального статистичного управління СРСР від 13 квітня 1979 року № 112/5, а згодом – аналогічними Вказівками по веденню погосподарського обліку в сільських Радах народних депутатів, затвердженими Центральним статистичним управлінням СРСР 12 травня 1985 року за № 5-24/26, та Вказівками по веденню погосподарського обліку в сільських Радах народних депутатів, затвердженими постановою Державного комітету статистики СРСР від 25 травня 1990 року № 69.

Згідно зі змістом цих Вказівок суспільна група господарства визначалась залежно від роду занять голови господарства (сім'ї). Особи, які працювали в колгоспі, але не були членами колгоспу, належали до суспільної групи робітників або службовців залежно від займаної посади.

Отже, застосування судами норм статей 120, 123 ЦК УРСР без належного з'ясування питання про правильність віднесення будинку до суспільної групи господарств – колгоспний двір є помилковим.

Крім того, вирішення питання, який саме земельний кодекс (Земельний кодекс Української РСР 1970 року у редакції, чинній станом на день смерті спадкодавця, чи Земельний кодекс України 1990 року у редакції, чинній станом на 15 квітня 1991 року) слід застосовувати до спірних правовідносин, залежить від установлення судом дати набуття позивачкою та її братом права на спірний будинок, що в свою чергу залежить від правильності зарахування господарства до відповідної суспільної групи.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 17 квітня 2013 року у справі № 6-18цс13

Відповідно до статті 1 Закону України від 5 червня 2003 року № 898-IV «Про іпотеку» іпотекою визнається вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Згідно із частиною п'ятою статті 3 Закону України від 5 червня 2003 року № 898-IV «Про іпотеку» іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Відповідно до статті 608 ЦК України зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою.

У випадку смерті боржника за кредитним договором його права і обов'язки за цим договором переходять до спадкоємців, які зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Вимоги кредитора вони зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями і кредитором інше не встановлено. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора накладає стягнення на майно, яке було передано спадкоємцям у натурі (пункт 5 статті 1219, стаття 1282 ЦК України).

Відповідно до частини першої статті 523 ЦК України порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставадавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

Аналіз наведених норм дає підстави для висновку про те, що у разі смерті боржника за кредитним договором за наявності спадкоємців відбувається заміна боржника в зобов'язанні, який несе відповідальність у межах вартості майна, одержаного у спадщину.

Отже, у справі, яка переглядається, висновок суду касаційної інстанції про те, що у разі смерті боржника, який був стороною кредитного договору, не відбувається заміна боржника в зобов'язанні, оскільки має місце успадкування грошового обов'язку спадкоємцем, є помилковим.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 07 жовтня 2015 року у справі № 6-641цс15

Стаття 331 ЦК України в редакції до часу смерті встановила загальне правило, відповідно до якого право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації. З моменту прийняття новоствореного нерухомого майна до експлуатації та його державної реєстрації виникає і право власності на цей об'єкт, яке може бути об'єктом спадкування.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 року № 1243 «Про порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів», прийняття в експлуатацію закінчених об'єктів полягає у підтвердженні державними приймальними комісіями готовності об'єкта до експлуатації за його цільовим призначенням відповідно до будівельних норм та правил.

Отже, саме із цього моменту новостворене майно з категорії побудови переходить до категорії майна як об'єкта цивільного права.

При цьому відповідно до частини першої статті 182 ЦК України право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Відповідно до вимог статті 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (статті 1218 ЦК України).

Отже, на відміну від об'єктів цивільних прав (речей, майна, майнових прав тощо), об'єктами спадщини за ЦК України 2003 року є права та обов'язки, в тому числі об'єкти цивільних прав, які належали особі на час смерті, право власності або права за договором, якщо ці права не пов'язані з особою спадкодавця.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 11 лютого 2015 року у справі № 6-2цс15 - ЗМІНЕНА

Оскільки згідно з нормами цивільного законодавства спадкоємством є перехід прав та обов'язків (спадщини) від однієї фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців), то суд дійшов правильного висновку про те, що у зв'язку із прийняттям 22 лютого 2001 року спадщини, у сторін із передбачених законом підстав виникло в рівних частках право власності на спірну земельну ділянку, яка з моменту отримання спадкодавцем державного акта є об'єктом права власності.

На відміну від норми статті 30 ЗК Української РСР (1991 року), яка в імперативній формі передбачала автоматичний перехід права власності на земельну ділянку у разі переходу права власності на будівлю і споруду, частина перша статті 120 ЗК України (в редакції, чинній на час укладення сторонами договору купівлі-продажу частини жилого будинку - 22 березня 2003 року) визначила, що при переході права власності на будівлю і споруду до набувача нерухомого майна право власності на земельну ділянку, на якій розташовані будівля або споруда, може переходити на підставі цивільно-правових угод між власниками земельної ділянки і набувачем будівель або споруд (договори купівлі-продажу, дарування, міни тощо).

При відсутності цивільно-правової угоди щодо земельної ділянки при переході права власності на об'єкт нерухомості, як і у справі, яка переглядається, слід застосовувати положення частини четвертої статті 120 ЗК України з огляду на таке.

Аналіз змісту норм статті 120 ЗК України у їх сукупності дає підстави для висновку про однакову спрямованість її положень щодо переходу прав на земельну ділянку при виникненні права власності на будівлю і споруду, на якій вони розміщені.

Зазначені норми закріплюють загальний принцип цілісності об'єкту нерухомості із земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований. Згідно цими нормами визначення правового режиму земельної ділянки перебуває у прямій залежності від права власності на будівлю і споруду та передбачається механізм роздільного правового регулювання нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникають при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, і правового регулювання нормами земельного і цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку у разі набуття права власності на нерухомість.

Таким чином, за загальним правилом, закріпленим у частині четвертій статті 120 ЗК України, особа, яка набула права власності на частину будівлі чи споруди стає власником відповідної частини земельної ділянки на тих самих умовах, на яких вона належала попередньому власнику, якщо інше не передбачено у договорі відчуження нерухомості.

При цьому при застосуванні положень статті 120 ЗК України у поєднанні з нормою статті 125 ЗК України слід виходити з того, що у випадку переходу права власності на об'єкт нерухомості у встановленому законом порядку, право власності на земельну ділянку у набувача нерухомості виникає одночасно із виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти. Це правило стосується й випадків, коли право на земельну ділянку не було зареєстроване одночасно з правом на нерухомість, однак земельна ділянка раніше набула ознак об'єкта права власності.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 18 грудня 2013 року у справі № 6-138цс13

Відповідно до чч. 1, 3 ст. 5 ЦК України акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності; якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

За змістом чч. 4, 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України (2004 року) відносини спадкування регулюються нормами ЦК України (2004 року), якщо спадщина відкрилася не раніше 1 січня 2004 року. У разі відкриття спадщини до зазначеної дати (строк на прийняття якої закінчився до 1 січня 2004 року), або якщо вона була прийнята хоча б одним із спадкоємців, то до таких спадкових відносин застосовуються норми ЦК УРСР 1963 року.

Якщо спадщина у зв'язку зі смертю члена кооперативу відкрилась до 1 липня 1990 року, тобто до набрання чинності Законом СРСР "Про власність" (який згідно з постановою Верховної Ради України "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР" підлягав застосуванню на території України до 15 квітня 1991 року - часу набрання чинності Законом України "Про власність" від 7 лютого 1991 року) та відповідно до ст. 145 ЖК УРСР та п. 43 Типового статуту ЖБК і пп. 7, 55 Примірного статуту ЖБК, відкривається спадщина не на квартиру, а на пай, який переходить до спадкоємців у порядку передбаченому законом (ст. ст. 524-562 ЦК УРСР 1963 року), а члени його сім'ї, які проживали разом з ним, зберігають право користування жилим приміщенням за умови вступу до кооперативу одного з них.

Спадкоємцям, що не користувались жилим приміщенням за життя спадкодавця, і тим, що відмовились від подальшого користування ним, кооператив виплачує успадкований пай або його частку (чч. 4, 5 п. 43 Типового статуту ЖБК).

Згідно зі ст. 15 Закону України "Про власність" член ЖБК, який повністю вніс пайовий внесок за квартиру, надану йому в користування, з 1 липня 1990 року набуває право власності на цю квартиру, тому, у разі його смерті після зазначеної дати спадщина відкривається на квартиру.

За змістом ч. 1 ст. 17 Закону України "Про власність" кооперативна квартира набуває статусу спільної сумісної власності лише за умови внесення паю в ЖБК за рахунок спільних коштів члена ЖБК та членів його сім'ї, яким ця квартира надана. Інші особи права власності на пай та квартиру не набувають і можуть претендувати лише на відшкодування членом кооперативу коштів, наданих йому для внесення паю.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 06 лютого 2013 року у справі № 6-167цс12

Згідно з положеннями ст. ст. 548, 549, 554 ЦК УРСР для придбання спадщини необхідно, щоб спадкоємець її прийняв. Для прийняття спадщини необхідне волевиявлення спадкоємця і здійснення ним певних дій. Спадкоємець прийняв спадщину: 1) якщо він фактично вступив в управління або володіння спадковим майном; 2) якщо він подав державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини заяву про прийняття спадщини.

В статті 553 ЦК УРСР зазначено, що спадкоємець за законом або за заповітом має право відмовитися від спадщини протягом шести місяців з дня відкриття спадщини. Вважається, що відмовився від спадщини той спадкоємець, який не вчинив жодної з дій, що свідчить про прийняття спадщини.

Отже, прийняття спадщини як за заповітом, так і за законом є правом спадкоємця й залежить виключно від його власного волевиявлення. Для прийняття спадщини необхідне волевиявлення спадкоємця і здійснення ним певних дій.

Неприйняття спадкоємцем спадщини може бути виражено фактично, коли спадкоємець протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, не здійснює дій, що свідчать про намір прийняти спадщину, або може бути виражено явно, коли спадкоємець шляхом подачі заяви в нотаріальну контору виражає свою незгоду прийняти спадщину.

Воля спадкоємців знайшла своє вираження в поданій ними до нотаріальної контори заяві про прийняття спадщини за законом.

Жодних дій, які б свідчили про прийняття ними спадщини за заповітом, вони не вчинили, що, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 553 ЦК УРСР, є відмовою від спадщини за заповітом.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 04 листопада 2015 року у справі № 6-1486цс15

Відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

За змістом вищезазначеної статті поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є ті, які пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Отже, правила частини третьої статті 1272 ЦК України можуть бути застосовані, якщо: 1) у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви; 2) ці обставини визнані судом поважними.

Якщо ж у спадкоємця перешкод для подання заяви не було, а він не скористався правом на прийняття спадщини через відсутність інформації про смерть спадкодавця, то правові підстави для визначення додаткового строку для прийняття спадщини відсутні.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 11 грудня 2013 року у справі № 6-121цс13

Право на приватизацію квартири, яка належить до державного житлового фонду, мають особи, які постійно проживають у цій квартирі. Для отримання права власності на житло особа повинна звернутись до відповідного органу приватизації з належно оформленою заявою, яка підлягає розгляду вказаним органом у строк, передбачений чинним законодавством.

У тому разі, коли громадянин, який висловив волю на приватизацію займаної ним квартири, помер до прийняття компетентним органом рішення про приватизацію, але після збігу встановленого частиною третьою статті 8 Закону України “Про приватизацію державного житлового фонду” строку, до його спадкоємців у порядку спадкування переходить право вимагати визнання за ними права власності на таку квартиру.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 23 січня 2013 року у справі № 6-164цс12 (змінена)

В спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до глави 29 ЦК України. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, право розпорядження нерухомим майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна (ч. 2 ст. 1299 ЦК України). Спадкоємець, який прийняв у спадщину нерухоме майно, ще до його державної реєстрації має право витребувати це майно від його добросовісного набувача з підстав, передбачених ст. 388 ЦК України, зокрема у разі, якщо воно вибуло з володіння спадкодавця поза волею останнього.

Правова позиція, викладена в постанові Верховного Суду України від 30 вересня 2015 року у справі № 6-1003цс15

За змістом статті 377 ЦК України та 120 ЗК України (в її редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) до особи, яка придбала житловий будинок, будівлю або споруду, переходить право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення, у розмірах, встановлених договором. Якщо договором про відчуження житлового будинку, будівлі або споруди розмір земельної ділянки не визначений, до набувача переходить право власності на ту частину земельної ділянки, яка зайнята житловим будинком, будівлею або спорудою, та на частину земельної ділянки, яка є необхідною для їх обслуговування. Якщо житловий будинок, будівля або споруда розміщені на земельній ділянці, наданій у користування, то у разі їх відчуження до набувача переходить право користування тією частиною земельної ділянки, на якій вони розміщені, та частиною ділянки, яка необхідна для їх обслуговування.